

УДК 336.143

Зоряна ЛОБОДИНА

АРХІТЕКТОНІКА БЮДЖЕТНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Проаналізовано наукові підходи до структуризації та ідентифікації елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави. Враховуючи напрями руху бюджетних ресурсів, у бюджетному механізмі соціально-економічного розвитку держави запропоновано виокремити дві основні підсистеми: механізм формування бюджетних коштів та механізм використання бюджетних коштів. У складі кожної із підсистем виокремлено фінансові методи, форми, інструменти, важелі й охарактеризовано їх в контексті забезпечення архітекtonіки зазначеного механізму.

Ключові слова: бюджетний механізм соціально-економічного розвитку держави, механізм формування бюджетних коштів, механізм використання бюджетних коштів, методи, форми, інструменти, важелі бюджетного механізму.

Зоряна ЛОБОДИНА

Архитектоника бюджетного механизма социально-экономического развития государства

Проанализированы научные подходы к структуризации и идентификации элементов бюджетного механизма социально-экономического развития государства. Учитывая направления движения бюджетных ресурсов, в бюджетном механизме социально-экономического развития государства предложено выделить две основные подсистемы: механизм формирования бюджетных средств и механизм использования бюджетных средств. В составе каждой из подсистем выделены финансовые методы, формы, инструменты, рычаги и охарактеризовано их в контексте обеспечения архитектоники указанного механизма.

Ключевые слова: бюджетный механизм социально-экономического развития государства, механизм формирования бюджетных средств, механизм использования бюджетных средств, методы, формы, инструменты, рычаги бюджетного механизма.

Zoryana LOBODINA

Architectonics of budget mechanism of socio-economic development of the state

Introduction. *The need to neutralize the threats to Ukraine's national security requires review of the priorities of public administration. Given the leading role of the budget as the imperative dominant of the system of state regulation of socio-economic development, the use of which is linked to the practical application of the budget mechanism of the socio-economic development of the state, the feasibility of modernizing the said mechanism is beyond doubt. The above circumstances determine*

the indisputable relevance of the study of the architecture of the budget mechanism and the search for ways to improve its structure, the integration of financial methods, forms, tools and instruments.

Purposes. *The purpose of the article is to formulate its own scientific approach to the structuring of the budget mechanism of the socio-economic development of the state, the characteristics of its elements and the relationship between them.*

Results. *The result of the study proved that the optimal combination of elements of the budget mechanism allows the state to effectively influence the socio-economic processes, ensuring the functioning and development of the national economy, affordable and quality public services to the population, solving social problems and others. So in terms of transformation of budgetary relations and orientation of public finance to economic growth and improving public welfare scientific approaches to structuring the budget mechanism require revision and clarification.*

Conclusion. *Taking into account the directions of budget resources movement, the budget mechanism of the socio-economic development of the state proposes to distinguish two main subsystems: the mechanism of budget funds formation and the mechanism of using budget funds. In each of the subsystems, financial methods, forms, tools, levers are distinguished and characterized in the context of providing the architectural budget mechanism.*

Keywords: *budget mechanism of socio-economic development, mechanism of formation of the budget funds, mechanism of use of the budget funds, methods, forms, tools and levers of the budget mechanism.*

JEL Classification: H69, H70, H72, P43.

Постановка проблеми. Необхідність нейтралізації загроз національній безпеці України, зумовлених недоліками функціонування ринкових механізмів, низькою результативністю реформ, значним рівнем тінізації економіки, сповільненням темпів економічного зростання та загостренням соціальних проблем, вимагає перегляду пріоритетів державного управління.

Зважаючи на провідну роль бюджету як імперативної домінанти системи державного регулювання соціально-економічних процесів, використання якого пов'язане з практичним застосуванням бюджетного механізму соціально-економічного розвитку, доцільність модернізації зазначеного механізму не викликає сумнівів. Наведені обставини обумовлюють незаперечну актуальність дослідження архітектури бюджетного механізму та пошуку шляхів удосконалення його структури, інтегрованості фінансових методів, форм, інструментів та важелів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень, в яких розглядалися проблеми функціонування бюджетного механізму, – праці О. Василика, В. Дем'янишина, І. Запатріної, О. Кириленко, М. Крупки, Л. Лисяк, В. Опаріна, К. Павлюк, Ю. Пасічника, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших. Не применшуючи фундаментальну цінність їх доробку та вагомий внесок у розвиток економічної науки, змушені констатувати, що в умовах трансформації бюджетних відносин та орієнтації системи державних фінансів на забезпечення економічного зростання і покращення суспільного добробуту наукові підходи до структуризації бюджетного механізму соціально-економічного розвитку потребують перегляду та уточнення.

Метою статті є формулювання власного наукового підходу до структуризації бюджетного механізму соціально-економічно-

го розвитку, характеристики його елементів та взаємозв'язку між ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основною специфічною рисою бюджетного механізму є використання всіх його складових для забезпечення своєчасного та достатнього наповнення централізованого фонду грошових коштів і використання бюджетних коштів для якісного виконання державою своїх функцій [1, с. 84].

В економічній літературі зустрічаються різні підходи до структуризації та ідентифікації елементів бюджетного механізму.

Залежно від особливостей функціонування бюджетних відносин відомий вчений В. Дем'янишин виокремлює такі види бюджетного механізму: механізм мобілізації доходів (податковий механізм, неподатковий механізм мобілізації доходів, механізм мобілізації міжбюджетних та офіційних трансфертів), механізм використання бюджетних коштів (бюджетне резервування, бюджетне кредитування, бюджетне фінансування (кошторисне фінансування, бюджетне інвестування, надання державних трансфертів), механізм управління бюджетним дефіцитом та державним боргом, механізм регулювання міжбюджетних відносин (механізм надання міжбюджетних трансфертів, механізм перерозподілу міжбюджетних трансфертів) [2, с. 60]. Значний рівень конкретизації видів бюджетного механізму дає змогу ефективно маневрувати його складовими на практиці.

Т. Куценко пропонує у рамках бюджетного механізму виокремити такі підсистеми, як механізм управління бюджетним процесом і бюджетними відносинами, механізм формування бюджетних ресурсів, механізм розподілу бюджетних ресурсів, механізм використання бюджетних ресурсів, механізм контролю та аналізу використання бюджетних ресурсів [3, с. 43]. Така інтерпретація структури бюджетного механізму, на

наш погляд, є спірною, оскільки механізм формування бюджетних ресурсів, механізм розподілу бюджетних ресурсів та механізм використання бюджетних ресурсів, враховуючи види бюджетних відносин, мали б бути віднесені до механізму управління бюджетними відносинами. Крім того, незрозуміло, які властивості механізму управління бюджетними відносинами дали підстави науковцю відрізнити його від бюджетного механізму, адже, використовуючи бюджетний механізм, держава здійснює розподіл ВВП, управляючи бюджетними відносинами – частиною розподільчих відносин, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів.

Автори підручника "Фінанси" за редакцією С. Юрія та В. Федосова до структури бюджетного механізму відносять різноманітні організаційні форми, форми бюджетного забезпечення, методи й інструменти бюджетного регулювання, бюджетні стимули та санкції, об'єднують їх у такі підсистеми: забезпечувальні (використовуються під час прогнозування та бюджетного планування), оперативні (використовуються у процесі виконання бюджетів), ретроспективні (використовуються на кінцевих стадіях бюджетного процесу) [4, с. 162–163].

Розглядаючи трансформацію сучасного бюджетного механізму в контексті впровадження програмно-цільового бюджетування, Л. Лисяк та В. Куліченко вважають за доцільне представити його у вигляді таких взаємопов'язаних видів: механізму мобілізації бюджетних ресурсів, механізму стратегічного бюджетного планування, механізму середньострокового бюджетного прогнозування, механізму середньострокового бюджетного планування, механізму розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів, механізму використання бюджету, механізму управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом, меха-

нізму моніторингу, обліку та контролю використання бюджетних ресурсів, механізму оцінки й аналізу результативності виконання бюджету [5, с. 161].

Позитивно оцінюючи інноваційний підхід науковців до структуризації бюджетного механізму, зазначимо, що неможливо уявити функціонування механізму мобілізації бюджетних ресурсів, механізму розподілу та перерозподілу бюджетних ресурсів, механізму використання бюджету, механізму управління ліквідністю державних фінансів та державним боргом без прогнозування, планування, моніторингу, обліку та контролю, які доцільніше було б віднести до методів перерахованих вище видів механізму реалізації бюджетної політики.

Окрім видів і підсистем, вітчизняні та зарубіжні науковці виокремлюють структурні елементи бюджетного механізму. Наприклад, Ю. Пасічник у бюджетному механізмі виокремлює бюджетне планування і регулювання, фінансові показники, нормативи, ліміти, резерви, систему управління бюджетними коштами [6, с. 276]. Зважаючи на те, що планування є однією із функцій управління, виникає сумнів щодо доцільності виокремлення його як відмінної від управління бюджетними коштами складової бюджетного механізму.

Характеризуючи бюджетний механізм, О. Василик і К. Павлюк виокремлюють: бюджетне планування та прогнозування, бюджетні норми та нормативи, бюджетний контроль, міжбюджетні відносини, бюджетне регулювання [7, с. 47].

М. Крупка визначає такі елементи бюджетного механізму, як бюджетне планування та прогнозування, бюджетні норми та нормативи, бюджетні ліміти і резерви, бюджетні стимули, бюджетні санкції [8, с. 212]. Запропонований перелік не повністю відображає структуру механізму реалізації бюджетної політики, тому його доцільно було

б доповнити бюджетним контролем, забезпеченням, регулюванням тощо.

Найбільш обґрунтованим та достатньо систематизованим вважаємо підхід авторів підручника "Бюджетна система" за редакцією С. Юрія, В. Дем'янишина, О. Кириленко, які до складу бюджетного механізму пропонують віднести методи, форми, важелі, інструменти, стимули та санкції.

До методів бюджетного механізму пропонується відносити бюджетне планування, бюджетне прогнозування, бюджетне програмування, оперативне управління коштами, бюджетний контроль, бюджетне забезпечення, бюджетне регулювання, бюджетне нормування, бюджетну звітність [9, с. 40–41].

Пов'язуючи форми бюджетного механізму із рухом бюджетного фонду, В. Дем'янин зазначає, що мобілізація доходів здійснюється у податковій, неподатковій формах та у формі міжбюджетних й офіційних трансфертів; використання бюджетних коштів – у формах бюджетного фінансування, бюджетного кредитування та бюджетного резервування. Така форма, як міжбюджетні відносини пов'язана, з одного боку, із наданням міжбюджетних трансфертів, а з іншого – з їхнім отриманням [10, с. 239].

І. Алексеев, Г. Лопушняк та М. Ливдар відносять до методів бюджетного механізму бюджетне планування, прогнозування та програмування, бюджетне регулювання, фінансування та кредитування, оперативне управління бюджетними коштами, бюджетне нормування, оподаткування, бюджетний контроль і бюджетну звітність [11, с. 15], фактично ототожнюючи окремі з них із формами бюджетного механізму. Оскільки бюджетне нормування діє у складі бюджетного планування як один із його методів, на нашу думку, недоцільно вирізняти його як окремий елемент бюджетного механізму.

Що стосується інструментів та важелів бюджетного механізму, науковці здебільшого виокремлюють або важелі, або інструменти, дуже часто ототожнюючи їх. Розмежувавши у своєму дослідженні зазначені елементи, В. Дем'янишин до основних важелів бюджетного механізму відносить доходи, податки, неподаткові надходження, міжбюджетні трансферти, видатки, витрати, бюджетні інвестиції, бюджетні асигнування, бюджетні кредити, бюджетні резерви, дотації субвенції, субсидії та державні позики, а до інструментів – норми та нормативи, ліміти, ставки податків, ставки зарплати, проценти за кредит та проценти за державними позиками [10, с. 238].

Г. Лопушняк та М. Ливдар пропонують поділити інструменти бюджетного механізму на загальні (бюджетний запит, бюджетні програми, бюджетні зобов'язання, бюджетні призначення, бюджетні асигнування, доходи та видатки бюджету) та спеціальні (бюджет розвитку місцевих бюджетів, бюджетні інвестиції, субвенція державного бюджету місцевим бюджетам на соціально-економічний розвиток регіонів, субвенція на здійснення заходів соціально-економічного розвитку окремих територій, субвенція на виконання інвестиційних проектів (програм), місцеві податки і збори, цільові державні капітальні вкладення, бюджетні програми регіонального розвитку, місцеві позики та інші). Серед важелів науковці вирізняють бюджетні стимули та санкції, ставки податків і податкові пільги тощо [12, с. 158, 162–163]. Ми не можемо повністю погодитися із запропонованим підходом, оскільки бюджетний запит, бюджетні програми, бюджетні зобов'язання, бюджетні призначення, бюджетні асигнування, бюджет розвитку місцевих бюджетів, бюджетні програми регіонального розвитку не відповідають економічному змісту поняття “інструмент” як відображення конкретної форми руху грошових потоків.

Зважаючи на трактування бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави як сукупності згрупованих у підсистеми фінансових методів, форм, інструментів, важелів, у результаті впливу яких на розподільчі відносини, пов'язані з формуванням і використанням бюджетних коштів, відбуваються кількісні і якісні зміни соціально-економічних явищ і процесів як рушійної сили соціально-економічного розвитку та забезпечується реалізація засад бюджетної політики, спрямованої на вирішення проблем, які при цьому виникають, у бюджетному механізмі соціально-економічного розвитку держави пропонуємо виокремлювати дві основні підсистеми: механізм формування бюджетних коштів і механізм використання бюджетних коштів. Кожна із зазначених складових має свої фінансові методи, форми, інструменти та важелі.

За допомогою методів, форм, інструментів та важелів механізму формування бюджетних коштів відбувається регулювання системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування централізованого фонду грошових ресурсів в обсягах, необхідних для виконання державою своїх функцій.

У результаті практичного застосування елементів механізму використання бюджетних коштів забезпечується регулювання розподілу і використання централізованого фонду грошових ресурсів, тобто витрачаються попередньо акумульовані у бюджеті держави бюджетні кошти відповідно до напрямів спрямування, передбачених у затверджених бюджетах.

Ключові аспекти функціонування та роль бюджетного механізму держави у регулюванні соціально-економічних процесів залежать від сукупності елементів кожної зі складових і взаємозв'язку між ними, які застосовує держава у процесі акумуляції та використання бюджетних коштів.

За допомогою методів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави здійснюється регулювання бюджетних відносин на усіх стадіях бюджетного процесу. У фінансовій літературі метод визначається як спосіб, прийом або система прийомів для досягнення будь-якої мети, для виконання певної операції [13, с. 354].

На відміну від методів, форми бюджетного механізму пов'язані з рухом бюджетного фонду [10, с. 239], зокрема, акумулюванням та використанням бюджетних коштів. Кожна із форм використовує свої елементи, які забезпечують її реалізацію у повному обсязі.

Інструменти бюджетного механізму відображають конкретну форму руху грошових потоків. Будь-який інструмент – це засіб вирішення певних завдань чи досягнення певного впливу. Дієвість фінансових інструментів є визначальним чинником дієвості бюджетного механізму. Як зазначає В. Опарін, "... характер і ступінь впливу через фінансові інструменти на соціально-економічний розвиток залежить ... від того, які функції надані цим інструментам і настільки повно вони реалізуються на практиці" [14, с. 62].

Використання фінансових інструментів пов'язане з відповідними важелями, що визначають характер їх дії і відображають не рух коштів, а характеризують параметри, умови і форми цього руху. За допомогою важелів встановлюється характер дії окремих інструментів [15, с. 81].

Фінансові важелі є важливою та наймобільнішою складовою бюджетного механізму. Важіль – це засіб, який може сприяти розвитку чого-небудь, або погавити, підсилити діяльність чого-небудь при використанні певного методу [16, с. 72].

Охарактеризуємо взаємозв'язок між фінансовими методами, формами, інструмен-

тами та важелями бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Бюджетне прогнозування і планування, бюджетне регулювання, бюджетний контроль є методами як механізму формування бюджетних коштів, так і механізму використання бюджетних коштів, тобто загальними для обох підсистем бюджетного механізму. Поряд із перерахованими методами до механізму формування бюджетних коштів відносимо податковий, позиковий, трансфертний та інші неподаткові методи, а до механізму використання бюджетних коштів – бюджетне забезпечення.

Підтримуючи підходи вітчизняних вчених, зокрема О. Василика, К. Павлюк [7, с. 241] та В. Дем'янишина [10, с. 247–248], до трактування дефініцій "бюджетне прогнозування" та "бюджетне планування", в контексті нашого дослідження як методів бюджетного механізму держави під бюджетним прогнозуванням вважаємо за доцільне розуміти науково-аналітичний процес оцінки можливих варіантів формування та використання централізованого фонду грошових коштів у перспективі. Результати аналізу є основою для вибору цілей – орієнтирів при розробленні проекту державного та місцевих бюджетів.

Бюджетне планування – це управлінська діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо конкретизації частки централізації ВВП, обсягів, джерел формування та напрямів використання бюджетних коштів для забезпечення соціально-економічного розвитку держави.

Бюджетне регулювання – діяльність органів законодавчої і виконавчої влади вищого рівня щодо розподілу і перерозподілу доходів та нормування видатків, яка здійснюється з метою збалансування бюджетів нижчого рівня [17, с. 833].

Під бюджетним контролем розуміється комплексна та цілеспрямована діяльність,

що містить систему економіко-правових заходів уповноважених контролюючих суб'єктів, спрямованих на забезпечення законності та ефективності дій учасників бюджетного процесу під час складання, розгляду, затвердження бюджетів, виконання та внесення змін, звітування про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України [18, с. 104].

За допомогою трансфертного методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, який передбачає формування бюджетних коштів у трансфертній формі, мобілізуються доходи бюджетів у вигляді трансфертів від урядів зарубіжних країн та міжбюджетні трансферти. Зважаючи на те, що практично з усіх бюджетів одночасно надаються і до усіх бюджетів надходять дотації і субвенції, особливістю міжбюджетних трансфертів як елементу бюджетного механізму держави є те, що вони є інструментом як механізму використання бюджетних коштів, так і механізму формування бюджетних коштів. Міжбюджетні трансферти формуються у процесі вторинного розподілу ВВП або використання централізованого фонду грошових коштів, а тому відображаються у видатковій частині бюджету, з якого вони надаються і є інструментом механізму використання бюджетних коштів (які сформовані за допомогою податкового, позикового, неподаткового методів). Водночас міжбюджетні трансферти є доходами бюджету, який їх отримує, а отже, відносяться до інструментів механізму формування бюджетних коштів. Власне тому трансфертний метод у частині акумулювання міжбюджетних трансфертів поряд із такими основними методами як податковий і позиковий відіграє важливу, хоча і другорядну роль. Дія трансфертів як інструменту бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави посилюється або послаблю-

ється такими фінансовими важелями, як фінансовий норматив бюджетної забезпеченості (використовується для розрахунку медичної, освітньої субвенції), нормативне значення індексу податкоспроможності, при якому надається місцевому бюджету базова дотація або перераховується до державного бюджету реверсна дотація, коефіцієнт вирівнювання, умови використання субвенцій тощо.

Поряд із трансфертним методом виокремлюють податковий, неподатковий і позиковий методи формування бюджетних коштів, яким відповідають відповідні фінансові форми (табл. 1).

Практичне застосування податкового методу передбачає формування бюджетних коштів за допомогою податків та використання фінансових інструментів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави – податків, зборів, які характеризуються безповоротністю, примусовістю справляння, надійністю, регулярністю та стабільністю надходження. Дія податків та зборів залежить від таких фінансових важелів: ставки податків, зборів, нормативи зарахування податків до бюджетів різних рівнів, податкові пільги, податкові канікули, пеня, інші санкції за порушення податкового законодавства тощо.

За допомогою неподаткового методу бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави мобілізуються бюджетні кошти в неподатковій формі у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, адміністративних зборів та платежів, доходів від некомерційної господарської діяльності, власних надходжень бюджетних установ; доходів від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів і товарів, продажу землі і нематеріальних активів; надходжень за рахунок повернення кредитів до бюджету, повернення бюджетних коштів з депозитів;

Фінансові методи та форми механізму формування бюджетних коштів*

Вид надходжень державного та місцевих бюджетів	Метод формування бюджетних коштів	Форма формування бюджетних коштів
Податки	податковий	податкова
Трансферти (міжбюджетні та від урядів зарубіжних країн)	трансфертний	трансфертна
Доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності, власні надходження бюджетних установ, інші неподаткові доходи бюджету	неподатковий	неподаткова
Доходи від продажу основного капіталу, від реалізації державних запасів і товарів, продажу землі і нематеріальних активів		
Надходження за рахунок повернення кредитів до бюджету		
Кошти від приватизації державного майна		
Надходження бюджету за рахунок повернення бюджетних коштів з депозитів	позиковий	позикова
Надходження бюджету за рахунок зміни (зменшенням) обсягів готівкових коштів		
Надходження бюджету за рахунок запозичень – позики банківських установ, міжнародних фінансових організацій, органів управління іноземних держав		
Надходження бюджету за рахунок продажу цінних паперів – кошти від продажу цінних паперів	позиковий	позикова
Надходження бюджету за рахунок одержання бюджетних коштів з єдиного казначейського рахунку – позики на покриття тимчасових касових розривів		

* Складено автором.

коштів від приватизації державного майна тощо. При цьому використовуються такий інструмент як неподаткові надходження та важелі – обсяг державного мита, орендної плати, плати за послуги бюджетних установ, частини чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, плати за розміщення тимчасового вільних коштів, проценти за користування бюджетним кредитом тощо.

Практичне застосування позикового методу та позикової форми формування бюджетних коштів передбачає використання не менш важливих інструментів бюджетного механізму держави – позик, які характеризуються добровільністю залучення та поверненістю коштів, платністю, строкові-

стю, тимчасовістю користування, невисокою передбачуваністю дії. Важелями впливу в системі державних запозичень є процентні ставки, а також умови випуску і погашення цінних паперів [15, с. 88] тощо.

Методи та форми механізму використання бюджетних коштів наведено у табл. 2.

Бюджетне забезпечення – це метод бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, за допомогою якого відбувається рух грошових потоків у формах бюджетного фінансування, бюджетного кредитування, фінансування за борговими та активними операціями, пов'язаний із здійсненням витрат бюджету відповідного рівня з метою задоволення потреби органів державної влади та місцевого самовряду-

Фінансові методи та форми механізму використання бюджетних коштів*

Вид витрат державного та місцевих бюджетів	Метод використання бюджетних коштів	Форма використання бюджетних коштів
Видатки на державне управління, органи місцевого самоврядування (без урахування видатків на надання трансфертів); оборону; громадський порядок, безпеку, судову владу; економічну діяльність; охорону навколишнього природного середовища; житлово-комунальне господарство; охорону здоров'я; духовний та фізичний розвиток; освіту; соціальний захист	бюджетне забезпечення	бюджетне фінансування
Видатки на надання міжбюджетних трансфертів		бюджетне кредитування
Витрати, зумовлені наданням кредитів з бюджету		
Витрати бюджету, зумовлені погашенням запозичень та необхідністю коригування погашення запозичень		фінансування за борговими операціями (погашення боргових зобов'язань)
Витрати бюджету, зумовлені розміщенням бюджетних коштів на депозитах		фінансування за активними операціями
Витрати бюджету, зумовлені придбанням цінних паперів		
Витрати бюджету, зумовлені поверненням бюджетних коштів на єдиний казначейський рахунок		
Витрати бюджету, зумовлені змінами (збільшенням) обсягів готівкових коштів		

* Складено автором.

вання у бюджетних ресурсах для належного виконання покладених на них функцій.

Під бюджетним фінансуванням ми розуміємо сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і використанням надходжень бюджету відповідного рівня, які реалізуються шляхом безповоротного і безоплатного надання бюджетних коштів розпорядникам бюджетних коштів на проведення заходів, передбачених затвердженим бюджетом та розписом бюджету. Процес бюджетного фінансування (встановлення бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів, надання бюджетних асигнувань розпорядникам бюджетних коштів, взяття ними бюджетних зобов'язань та здійснення платежів) здійснюється у встановленому Бюджетним кодексом України порядку. Окремі економісти поряд з бюджетним інвестуванням, наданням державних

трансфертів основною формою бюджетного фінансування вважають кошторисне фінансування. Враховуючи те, що відповідно до п. 1 статті 48 Бюджетного кодексу України розпорядники бюджетних коштів беруть бюджетні зобов'язання та здійснюють платежі тільки в межах бюджетних асигнувань, встановлених кошторисами, тобто видатки з бюджету будь-якого рівня розпорядниками коштів здійснюються виключно на підставі затверджених кошторисів, паспортів бюджетних програм (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі), а також порядків використання бюджетних коштів (п. 1 ст. 46 Бюджетного кодексу України) [19], кошторисне фінансування вважаємо єдиною формою бюджетного фінансування.

Основними фінансовими інструментами бюджетного механізму, які при цьому

застосовуються, є видатки бюджету, бюджетні резерви, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; державні трансферти юридичним і фізичним особам), бюджетні інвестиції тощо. До важелів, які діють у межах зазначених інструментів, відносимо обсяг видатків, умови їх здійснення, умови надання трансфертів, посадові оклади, інші норми і нормативи, ліміти на витрачання бюджетних коштів, бюджетні резерви, санкції, штрафи, пені, проценти за користування позиками тощо.

На відміну від бюджетного фінансування, яке характеризується одностороннім рухом коштів, під бюджетним кредитуванням розуміємо форму бюджетного забезпечення, що передбачає надання розпорядникам бюджетних коштів на проведення заходів, передбачених затвердженим бюджетом та розписом бюджету, бюджетних коштів з бюджету відповідного рівня на поворотній, строковій і платній основах. Основним фінансовим інструментом бюджетного механізму, який при цьому застосовується, є бюджетні кредити та важелем – умови надання кредитів з бюджету.

Фінансування за борговими операціями (погашення боргових зобов'язань) – форма бюджетного забезпечення, яка передбачає повернення позичальником в особі органів державної влади та місцевого самоврядування за рахунок бюджетних коштів кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів [19].

Фінансування за активними операціями – форма бюджетного забезпечення, яка передбачає здійснення витрат бюджету у зв'язку із розміщенням бюджетних коштів на депозитах, придбанням цінних паперів, поверненням бюджетних коштів на єдиний казначейський рахунок тощо.

Основним інструментом бюджетного механізму, який застосовується у процесі фінансування за борговими й активними

операціями є витрати бюджету, а важелями – умови погашення запозичень, придбання цінних паперів тощо.

Регулюючі можливості бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави залежать від відповідності стратегічної спрямованості бюджетної політики (стимулююча або стримуюча), яка реалізується на даному етапі господарювання, та обраних тактичних засобів стратегії соціально-економічного розвитку держави.

Висновки. Оптимальне поєднання елементів бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави дає змогу органам державної влади та місцевого самоврядування результативно впливати на соціально-економічні процеси, забезпечуючи функціонування та розвиток національної економіки, доступне та якісне надання суспільних послуг населенню, вирішення соціальних проблем тощо.

У результаті дослідження, враховуючи напрями руху бюджетних ресурсів, запропоновано у складі бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави вирізняти дві основні підсистеми: механізм формування бюджетних коштів і механізм використання бюджетних коштів. Кожна із зазначених складових містить фінансові методи, форми, інструменти та важелі.

До механізму формування бюджетних коштів відносимо податковий, позиковий, трансфертний, неподатковий методи, а до механізму використання бюджетних коштів – бюджетне забезпечення. Бюджетне прогнозування і планування, бюджетне регулювання, бюджетний контроль є спільними методами для обох підсистем бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави.

Для формування бюджетних коштів застосовуються податкова, неподаткова, позикова, трансфертна форми бюджетного механізму соціально-економічного роз-

витку держави, а для їх використання – бюджетне фінансування, бюджетне кредитування, фінансування за борговими та активними операціями.

У складі механізму формування бюджетних коштів виокремлюємо інструменти – доходи, податки, збори, позики, неподаткові надходження, плату за надання послуг, трансферти (міжбюджетні та від урядів зарубіжних країн), надходження тощо. Дія зазначених інструментів посилюється або послаблюється важелями, до яких належать ставки податків, зборів, податкові пільги, податкові канікули, нормативи зарахування доходів до бюджетів різних рівнів, обсяг державного мита, орендної плати, плати за послуги бюджетних установ, частини чистого прибутку (доходу) державних або комунальних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до відповідного бюджету, плати за розміщення тимчасового вільних коштів, проценти за користування бюджетним кредитом, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, умови здійснення запозичень, випуску цінних паперів, інші нормативи, стимули тощо.

До інструментів механізму використання бюджетних коштів відносимо видатки, бюджетні кредити, бюджетні резерви, трансферти (міжбюджетні – дотації, субвенції; державні трансферти юридичним і фізичним особам), бюджетні інвестиції, витрати тощо, а до важелів – посадовий оклад, фінансові нормативи бюджетної забезпеченості, інші норми і нормативи, проценти за користування державними позиками, умови погашення запозичень, умови надання кредитів з бюджету, придбання цінних паперів, ліміти, резерви, санкції, штрафи, пені тощо.

Ми свідомі того, що у рамках проведеного дослідження неможливо виокремити всі без винятку методи, форми, інструменти та важелі бюджетного механізму со-

ціально-економічного розвитку держави, оскільки з розвитком бюджетних відносин та технологій управління вони можуть доповнюватися та видозмінюватися, що й буде предметом подальшого наукового пошуку. Проте визначені нами елементи та взаємозв'язки між ними дають розуміння цілісної системи бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави, що сприятиме прийняттю ефективних рішень для забезпечення оптимального розподілу ВВП та вирішення проблем, які виникають у процесі суспільного відтворення.

Список використаних джерел

1. Дем'янишин В. Концептуальні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку держави / В. Дем'янишин, З. Лободіна // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2017. – Вип. 1 (83). – С. 77–88.
2. Дем'янишин В. Теоретичні засади бюджетного механізму держави / В. Дем'янишин // Вісник КНТЕУ. – 2008. – № 1. – С. 56–67.
3. Куценко Т.Ф. Бюджетно-податкова політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / Т.Ф. Куценко. – К. : КНЕУ, 2002. – 256 с.
4. Фінанси : підруч. / за ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2012. – 687 с.
5. Лисяк Л.В. Бюджетний механізм в умовах інноваційного розвитку системи бюджетного менеджменту / Л.В. Лисяк, В.О. Куліченко // Економічний простір. – 2016. – № 106. – С. 156–167.
6. Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: навч. посіб. / Ю.В. Пасічник. – К. : Знання-Прес, 2002. – 495 с.
7. Василик О.Д. Бюджетна система України : підруч. / О.Д. Василик, К.В. Павлюк. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 544 с.
8. Крупка М.І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України : моногр. / М.І. Крупка. – Львів : Видавничий

центр Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка, 2001. – 607 с.

9. Бюджетна система : підруч. / за ред. С.І. Юрія, В.Г. Дем'янишина, О.П. Кириленко. – Тернопіль : ТНЕУ, 2013. – 624 с.

10. Дем'янишин В.Г. Теоретична концептуалізація і практична реалізація бюджетної доктрини України : моногр. / В.Г. Дем'янишин. – Тернопіль : ТНЕУ, 2008. – 496 с.

11. Алексеев І.В. Бюджетний механізм і соціально-економічний розвиток регіонів : моногр. / І. В. Алексеев, Г.С. Лопушняк, М.В. Ливдар. – Львів : Ліга-Прес, 2014. – 248 с.

12. Лопушняк Г.С. Теоретичні засади бюджетного механізму соціально-економічного розвитку регіонів / Г.С. Лопушняк, М.В. Ливдар // Моделювання регіональної економіки : збірник наук. праць Прикарпатського національного університету. – 2013. – № 1 (21). – С. 32 – 40.

13. Словник іншомовних слів / укл. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

14. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. / В.М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2001. – 240 с.

15. Фінансова інфраструктура України: стан, проблеми та перспективи розвитку : моногр. / за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2016. – 695 [1] с.

16. Великий тлумачний словник української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.

17. Бюджетний менеджмент : підруч. / Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. та ін. ; за заг. ред. В. Федосова. – К. : КНЕУ, 2004. – 864 с.

18. Гетманець О.П. Бюджетний контроль: організаційно-правові засади : моногр. / О.П. Гетманець. – Х. : Екограф, 2008. – 308 с.

19. Бюджетний кодекс України : Закон України № 2456 – VI від 08.07.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

References

1. Demianyshyn, V., & Lobodina, Z. (2017). *Kontseptualni zasady biudzhetnoho mekhanizmu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku derzhavy [Conceptual foundations of budget mechanism of socio-economic development of the state]*. *Visnyk Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu – The Herald of Ternopil National Economic University*, 1 (83), 77–88 [in Ukrainian].

2. Demianyshyn, V. (2008). *Teoretychni zasady biudzhetnoho mekhanizmu derzhavy [Theoretical fundamentals of the budget mechanism of the state]*. *Visnyk KNTEU – The Herald of Kyiv national university of trade and economics*, 1, 56–67 [in Ukrainian].

3. Kutsenko, T. (2002). *Biudzhetno-podatкова polityka [Budget and tax policy]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

4. Yurii, S., & Fedosov, V. (Eds.). (2012). *Finansy [Finance]*. (2nd., rev.). Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

5. Lysiak, L., & Kulichenko, V. (2016). *Biudzhetnyi mekhanizm v umovakh innovatsiinoho rozvytku systemy biudzhetnoho menedzhmentu [Budgetary mechanism in terms of innovative development of the budget management system]*. *Ekonomichnyi prostir – Economic scope*, 106, 156–167 [in Ukrainian].

6. Pasichnyk, Yu. (2002). *Biudzhetna systema Ukrainy ta zarubizhnykh krain [The budget system of Ukraine and foreign countries]*. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].

7. Vasylyk, O., & Pavliuk, K. (2004). *Biudzhetna systema Ukrainy [The budget system of Ukraine]*. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury [in Ukrainian].

8. Krupka, M. (2001). *Finansovo-kredytnyj mekhanizm innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Financial and credit mechanism of innovation development of economy of Ukraine]*. Lviv: Vydavnychij tsentr Lvivskoho natsionalnoho un-tu im. Ivana Franka [in Ukrainian].

9. Yurii, S., Demianyshyn, V., & Kyrylenko, O. (Ed.). (2013). *Biudzhetna systema [The budget system]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].

10. Demianishyn, V. (2008). *Teoretychna kontseptualizatsiia ta praktychna realizatsiia biudzhethnoi doktryny Ukrainy [The theoretical conceptualization and practical implementation of fiscal doctrine in Ukraine]*. Ternopil : TNEU [in Ukrainian].
11. Aliksieiev, I., Lopushniak, H., & Lyvdar, M. (2014). *Biudzhethnyi mekhanizm i sotsialno-ekonomichni rozvytok rehioniv [Budget mechanism and socio-economic development of regions]*. Lviv: Liha-Pres [in Ukrainian].
12. Lopushniak, H.S., & Lyvdar, M.V. (2013). *Teoretychni zasady biudzhethnoho mekhanizmu sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv [Theoretical fundamentals of the budget mechanism of socio-economic development of the regions]. Modeliuvannia rehionalnoi ekonomiky: zbirnyk nauk. prats Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu – Modeling of regional economics – Collection of scientific works of the Precarpathian national university, 1 (21), 32–40 [in Ukrainian]*.
13. Morozov, S.M., & Shkaraputa, L.M. (2000). *Slovnyk inshomovnykh sliv [Glossary of foreign words]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. Oparin, V.M. (2001). *Finansy (Zahalna teoriia) [Finance (General Theory)]*. (2nd ed., rev.). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
15. Oparin, V., Fedosov, V. (2016). *Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [The financial infrastructure in Ukraine: state, problems and prospects]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
16. Busel, V.T. (Eds.). (2004). *Velykyi tlumachnyi slovnyk ukraïnskoi movy [Great explanatory dictionary of the Ukrainian language]*. Kyiv, Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].
17. Fedosov, V., Oparin, V., Safonova, L., et al. (2004). *Biudzhethnyi menedzhment [Budget management]*. Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
18. Hetmanets, O. (2008). *Biudzhethnyi kontrol: orhanizatsiino-pravovi zasady [Budgetary control: organizational and legal principles]*. Kharkiv: Ekohraf [in Ukrainian].
19. *Biudzhethnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2456–VI vid 08.07.2010. [Budget Code of Ukraine]*. (2018, July, 8). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2017.